T.C.
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ KOORDİNASYON BİRİMİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE ULUSLARARASI HABER AJANSLARININ GELİŞİMİ VE FAALİYETLERİ

BAP-07-03-2013-006

BAP-1 Bilimsel Araştırma Projesi

SONUÇ RAPORU

Proje Yürütücüsü:
Prof. Dr. Ferdan Ergut
Tarih Bölümü

Servet Yanatma
Tarih Bölümü

Ocak 2022
ANKARA

ÖNSÖZ

Tarih bölümü doktora öğrencisi Servet Yanatma'nın tezine ilişkin arşiv araştırması için Bilimsel Araştırma Projesi'nden (BAP) yararlanılmıştır. 1 Ocak 2013-31 Aralık 2013 tarihleri arasındaki proje kapsamında Prof. Dr. Ferdan Ergut ve öğrencisi Servet Yanatma İngiltere'de Reuters Haber Ajansı Arşivi, Milli Arşivler (National Archives) ve Britanya Kütüphanesi'nde (British Library) arşiv çalışması gerçekleştirmiştir. Servet Yanatma 15 Mayıs 2015 tarihinde doktora tezini başarıyla savunmuştur. Yanatma, doktora tezinin teşekkür bölümünde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki arşiv araştırmasının Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) sağladığı BAP sayesinde gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Yanatma ODTÜ'nün bu BAP desteği olmasa yurtdışı arşiv araştırmasının mümkün olamayacağını belirterek bu katkı için minnettarlığını bildirmiştir.

Servet Yanatma BAP projesi kapsamında İngiltere'de araştırma yaparken kurduğu ağın ardından London School of Economics and Political Science (LSE) Medya ve İletişim Bölümünde 2018-2019 yılları arasında yürütülen "Avrupa'da Milli Haber Ajanslarının Geleceği" başlıklı çok uluslu araştırma projesinde yer almıştır. Aynı bölümde "Misafir Araştırmacı" olarak çalışmalarını sürdüren Yanatma doktora araştırmasına verdiği destek için ODTÜ'ye bir kez daha teşekkürlerini iletmektedir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	4
ABSTRACT	5
1. GİRİŞ	6
2. ARAŞTIRMA SORUSU VE YÖNTEM	6
3. BULGULAR	7
4. SONUÇ	8
5. PROJE HEDEFLERİNİN KARŞILANMASI	9
6. YAYINLAR VE DİĞER ÜRÜNLER	10
7. SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	10-11

ÖZET

Bu araştırma uluslararası haber ajanslarının-özellikle Reuters ve Havas- Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluşlarını, faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini incelemektedir. 19. yüzyıl Avrupa emperyalizmine sahne olurken uluslararası iletişim bu yayılmacı uygulamaların önemli ihtiyaçlarından biriydi. 19. yüzyılın ortasında yaygın olarak hizmete başlayan uluslararası haber ajansları telgrafın icadıyla birlikte bu yayılmacılığın önemli araçlarından biri oldu. Havas Kırım Savaşı'nda İstanbul'a muhabir gönderirken 1860'ların ortasından itibaren Havas ile Reuters Osmanlı Devleti'nin başkentinde bürolar açtılar. Ajanslar Osmanlı basını için haber kaynağı olurken ticaret çevresi de bundan istifade etti. Osmanlı Devleti ise kısa sürede ajansların en mühim müşterisi haline geldi. Ancak Osmanlı Devleti çok geçmeden ajansların Avrupa'ya yolladığı ve İstanbul'da servis ettiği haberleri "kötü niyetli ve düşmanca" olmalarından dolayı "tehdit" olarak görmeye başladı. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin basını idare etmek için kurumsal altyapısı mevcut değildi. Osmanlı Devleti ile ajanslar arasında "karşılıklı bağımlılık ilişkisi" bulunduğundan iki taraf da birbirlerinin imkânlarından istifade etmeyi denediler. Menfaatler çakışınca ise karşılıklı mücadele kaçınılmaz oldu. Uluslararası haber ajansları kendi aralarında işbirliği yapıp merkezlerinin bulunduğu devletlerin siyasi etki alanlarına göre dünyayı paylaşırken Osmanlı Devleti için Havas ile Reuters büyük rekabet içine girdi. Emperyalizm sürecinde Avrupa devletlerinin birer araçları olan ajanslar Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz edinme arayışlarının bir parçası oldular. Osmanlı Devleti ise bunun karşısında bir obje olmamış; verdiği mücadele ile aktif özne olmaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, haber ajansları, Reuters, Havas, Wolff, medya, basın

ABSTRACT

This research explores the establishment, development and activities of international news agencies, particularly Reuters and Havas in the Ottoman Empire; and their relations with the Ottoman State. While the European imperialism dominated the nineteenth century, international communication was one of the main necessities of this expansion. The agencies, which mainly began their services in the mid-nineteenth century, became one of the significant tools of this expansion with the advent of telegraph. After occasional reporting of Havas in Istanbul during the Crimean War, both the French agency and Reuters established their offices in the Ottoman capital in the mid-1860s. However, the Ottoman State perceived the agencies as a "threat" because of their "malicious and detrimental" stories that they cabled to Europe and distributed in Istanbul. Yet, the Ottoman State lacked the institutional groundwork in order to manage the press. The relations between the Ottoman State and the international news agencies were interdependent and they pursued to benefit from the capabilities of each other. However, mutual struggle was inevitable when their interests conflicted. The agencies shared the world according to their respective empires' political sphere but Havas and Reuters were in a hard competition in Istanbul. They also served as instruments of their respective governments in order to penetrate into the Ottoman Empire at a time of European imperialism. However, the Ottoman State was not an object but a subject in the face of this penetration; and tried to handle them in an active way.

Keywords: The Ottoman State, news agencies, Reuters, Havas, Wolff, media, press

GİRİŞ

Kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte devlet ve imparatorlukların önemli bir mücadele alanı haberleri ve haber ağlarını kontrol etmek üzerine olmuştur. Son iki yüzyılda bu haber savaşlarının büyük ölçüde haber ajansları üzerinden gerçekleşmiştir (Hugill, 1999 and Innis, 2007). Bu bağlamda haber ajansları ülkelerin menfaatleri doğrultusunda kullandıkları "milli politik araçlar" olagelmiştir. Uluslararası haber ajanslarını anlayıp işlevlerini tarihsel bağlamda değerlendirebilmek için bunların ortaya çıktığı 19. yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmelere bakmak gerekir. Avrupa'nın emperyalist güçleri yayılmalarında çok önemli role sahip olan haber ajanslarının gelişip güçlenmeleri için ciddi destekler vermişlerdir (Boyd-Barrett, 1980) Headrick (1981 ve 1991) iletişim teknolojisi ile emperyalist yönetimlerin ele ele yürüdüğünü vurgular.

Kırım Savaşı'nda geçici olarak İstanbul'dan haber geçmeye başlayan uluslararası haber ajansları 1860'lardan itibaren Osmanlı Devleti'nin başkentinde sürekli faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bunun sebeplerine gelince, en önemlisi siyasi veya diplomatik sebepler gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu artık bu dönemde "Avrupa'nın Hasta Adamı" idi; imparatorluk tam bir çöküş sürecindeydi. Böyle bir ortamda Avrupa devletleri ve Rusya ise güçler dengesini kendi lehlerine döndürmek çabasındaydı. Kısaca "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan bu konuda Osmanlı başkentinden haber almak ve Osmanlı gazetelerine haber dağıtmak uluslararası haber ajansları için çok önemli bir görevdi.

Siyasi ve diplomatik haberlerin yanı sıra ekonomik gelişmelerin hızlıca duyurulması haber ajanslarının ortaya çıkmasında hayati bir role sahipti. Osmanlı ekonomisi Avrupa'dan ciddi şekilde borçlanırken aynı zamanda Avrupa pazarlarıyla entegre olmaktaydı. Bir başka ifadeyle Avrupa ve Osmanlı toplumu arasında ekonomik haberlerin değişimine ihtiyaç vardır. Böyle bir ihtiyacı da uluslararası haber ajansları karşılayabilirdi. Ayrıca hükümetler, gazeteler ve finans çevreleri uluslararası haber ajanslarının ana müşterileriydi. İstanbul bu anlamda ajanslar için iyi bir yatırım alanıydı.

ARAŞTIRMA SORUSU VE YÖNTEM

Bu araştırma projesinin ana sorunsalı uluslararası haber ajanslarının, özellikle Reuters ve Havas'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nda habercilik yapmaya başlamaları, gelişmeleri ve

oynadıkları rollerdir. Araştırmanın ana ürünü olan doktora tezinde uluslararası ajansların doğduğu ortam temel olarak anlatıldıktan sonra neden Osmanlı'nın başkentine gelip yerleştikleri sorgulandı. Ajansların nasıl faaliyete başladıkları ve nasıl çalıştıkları anlatıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin bu ajansları nasıl algıladığı ve değerlendirdiği irdelendi. Osmanlı Devleti ile haber ajansları arasındaki ilişkiler detaylı şekilde anlatıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin bunları nasıl kontrol etmeye ve kendi politikaları için kullanmaya çalıştığı analiz edildi.

Araştırmada büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi kullanıldı. Haber ajanslarıyla ilgili olabilecek anahtar kelimeler taranarak araştırma sorusunun kapsamına giren arşiv belgelerinin fotoğrafları alındı. İlk hızlı okumanın ardından araştırmayla doğrudan ilgili olduğu değerlendirilen belgeler daha ayrıntılı okumaya tabi tutuldu. Araştırmanın ikinci kısmında Bilimsel Araştırma Projesi'nin (BAP) sağladığı fon ile yürütücü ve araştırmacı Londra'da bulunan Reuters Haber Ajansı Arşivi'nde kapsamlı araştırmalar yaptı. Yine Londra'daki British Library ve National Archives'tan değerli belgelere ulaşılmıştır. Osmanlı ve İngiliz gazeteleriyle birlikte bazı hatıratlar da mühim bilgiler sağlamıştır. Literatür taramasıyla ilgili ikincil kaynaklar dikkatle değerlendirilip özellikle tarihsel bağlamın ortaya konmasında bunlardan faydalanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın ilk bulgularından birisi Osmanlı Devleti'nin haber ajanslarını nasıl algıladığıdır. Doktora tezinin "Osmanlı İmparatorluğu'na Bir 'Tehdit' Olarak Haber Ajansları" başlıklı bölümünde Ermeni meselesi, Balkanlardaki ayaklanmalar, Müslüman dünyasında Osmanlı aleyhindeki haberler ve ajanslarının Osmanlı'daki gazeteler için önemli bir kaynak haline gelmesi detaylı şekilde tartışılarak Reuters, Havas ve Wolff'un neden "tehdit" olarak görüldüğü ortaya koyuldu. Osmanlı Devleti'nin uluslararası haber ajanslarının faaliyetlerini gördükten sonra bunları nasıl idare ettiği araştırmanın diğer bir katkısını oluşturuyor. "Basını İdare Etmenin Kurumsallaşması" başlıklı bölümde gazetelerin yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla bunları kontrol altına almak için çıkarılan matbuat kanunnameleri genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra basın için oluşturulan müdürlükler ve bunların ajanslarla ilişkisi ayrıntılı olarak incelendi.

Araştırmanın ana argümanlarından birisi Osmanlı Devleti ile uluslararası haber ajansları arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğu yönündedir. Bu bağımlılık iki tarafın da birbirlerine ihtiyaç duymalarıdır. Avrupa kamuoyu bu dönemde büyük ölçüde Fransız ve İngiliz gazeteleri

tarafından belirleniyordu. Devir, artık propaganda devriydi. İmaja çok önem veren Sultan II. Abdülhamid'in bu propaganda mücadelesinden uzak kalması düşünülemezdi (Davison, 1997 ve Deringil 1998). Ancak bunun için "milli" araçlara sahip değildi. Osmanlı Devleti'ni ve kendisini Batı dünyasına anlatmak için tek seçenek Avrupa'nın basın organlarıydı ki şüphesiz bunların en önemlisi gazetelerin ana haber kaynağı olan haber ajanslarıydı. Ajanslar ise Osmanlı Devleti'ne hizmet satarak para kazanmanın derdindeydi. Bu durum Osmanlı Devleti ile haber ajanslarını karşılıklı işbirliğine ve menfaatlerini korumak için iyi ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti özellikle haber servislerine abone olarak ve ücretsiz telgraf imtiyazı tanıyarak ajansların en önemli gelir kaynağını oluştururken buna karşılık ajanslar da özellikle Avrupa basınında çıkan olumsuz ve Osmanlı Devleti'nin bakış açısına göre "temelsiz, uydurma ve kötü niyetli" olan haberlerin tekzip ve propagandası için bir araç olmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti ve uluslararası haber ajanslarının menfaatleri çatıştığı zaman karşılıklı mücadele de kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bakış açısıyla ajanslar şantaj ve tehditlere başvururken buna cevap aboneliklerin iptal edilmesi, sansür ve soruşturmalar olmuştur.

SONUÇ

Uluslararası haber ajansları 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendi aralarında işbirliği anlaşmaları yapmış ve dünyayı kendi imparatorluklarının nüfuz alanına göre paylaşmıştır. Dünyanın birçok noktası Reuters ve Havas arasında paylaşılırken Wolff da bazı bölgeleri almıştır. Anlaşmalarda "Türkiye" olarak geçen Osmanlı Devleti de bu anlaşmalara konu olmuştur. Bunların en kapsamlısı 1876 tarihli anlaşmadır (Rantanen, 1990). Buna göre Türkiye, ekonomik ve siyasi haberler için Havas'a bırakılırken Reuters çok yüksek siyasi göz önüne alarak gerektiğinde İstanbul'da muhabir bulundurma hakkını elde etmiştir (Read, 1992). Ancak değişen siyasi koşullar ve uluslararası güç dengeleri ajanslar arasındaki rekabet ve işbirliğini etkilemiştir. Araştırma haberleri yönetmek için büyük bir mücadele veren emperyal güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde çetin bir rekabete girdiğini ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır.

Araştırma, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk döneminde uluslararası haber ajanslarının emperyalist güçlerin bir aracı olduğunu iddia ediyor. İstanbul'daki faaliyetlerini de Osmanlı Devleti'ne siyasi ve ekonomik anlamda nüfuz kurma teşebbüsü olarak görmektedir. Bu yayılmacı politika karşısında ise Osmanlı Devleti gayet aktif bir siyaset izlemiş; ve buna karşı koymaya çalışmıştır. Uygulamaların ise işe yaradığını ve başarılı olduğunu söylemek ise

mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin ajansları idare etme süreci daha çok zararın büyümesine engel olmak ve kontrol altına çalışmak şeklinde cereyan etmiştir.

PROJE HEDEFLERİNİN KARŞILANMASI

Sonuç olarak projenin öneri aşamasında belirtilen hedeflere çok büyük oranda ulaşılmıştır. Doktora tezi için yurtdışı arşivlerde kapsamlı bir araştırma yürütülmüş ve buradan sağlanan bilgi ve görseller tezde kullanılmıştır. Servet Yanatma doktora tezini 15 Mayıs 2015'de başarıyla savunmuştur.

Ana hedef olan Osmanlı Devleti'nde uluslararası haber ajanslarının gelişimi ve faaliyeti üzerinde akademik bilgi üretimi sağlanmıştır. Üretilen bu akademik bilgi diğer ülkelerdeki ajanslarla karşılaştırma yapılmasına ciddi bir zemin hazırlamıştır. Bu proje uluslararası haber ajanslarının Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine dikkat çekilerek yeni akademik araştırmaları teşvik etmiştir. Tezin tamamlanmasının ardından Osmanlı'da haber ajanslarıyla ilgili yeni tez ve akademik makalelerin üretildiğini görülmüştür.

Bulguların yayımlanması konusunda da önemli adımlar atılmıştır. Servet Yanatma medya ve iletişim çalışmalarının önde gelen SSCI indeksli *Journalism* dergisisinde "Dominance, collaboration and resistance: Developing the idea of a national news agency in the Ottoman Empire, 1854–1914 (Hakimiyet, işbirliği ve direniş: Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal bir haber ajansı fikrinin gelişimi, 1854–1914)" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Yanatma, Boğaziçi Üniversitesi ve Kopenhag Üniversiteleri'nde bu konuda seminer de vermiştir.

Yanatma, London School of Economics and Political Science (LSE) bünyesinde Haber Ajansları Bibliyografyası (2019) oluşturulmasına da destek vermiş; Osmanlı Devleti ve Türkiye üzerine kaynakların bu listede yer almasını sağlamıştır.

YAYIN VE DİĞER ÜRÜNLER

Yanatma, S (2015) *The international news agencies in the Ottoman Empire, 1854-1908*. Unpublished PhD Thesis, Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Yanatma, S (2020) Dominance, collaboration and resistance: Developing the idea of a national news agency in the Ottoman Empire, 1854–1914. *Journalism*. doi:10.1177/1464884920924174.

Haber Ajansları Bibliyografyası (2019), London School of Economics and Political Science (LSE) https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/news-agencies/secure/research-on-news-agencies

Journalism (2020) dergisinde haber ajansları üzerine özel sayıya destek https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1464884919883504

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Boyd-Barrett, Oliver. *The International News Agencies*, (London: Constable, 1980).

Davison, Roderic. "Ottoman Public Relations in the 19th Century: How the Sublime Porte Tried to Influence European Public Opinion", in *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms* (İstanbul: The Isis Press, 1997), pp. 593-603.

Deringil, Selim. *Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909* (London and New York: I. B. Tauris, 1998).

Headrick, Daniel R. *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*, (New York: Oxford University Press, 1981).

Headrick, Daniel R. *The Invisible Weapon: Telecommunications and International Politics, 1851-1945*, (New York: Oxford University Press, 1991).

Hugill, Peter J. *Global Communications Since 1844: Geopolitics and Technology, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1999).*

Innis, Harold Adams. *Empire and Communications*, (Toronto : Dundurn Press Limited, 2007).

Rantanen, Terhi. *Foreign News in Imperial Russia: The Relationship between International and Russian News Agencies, 1856-1914* (Helsinki: Federation of Finnish Scientific Societies, 1990).

Read, Donald. *The Power of News : The History of Reuters, 1849-1989*, (Oxford: Oxford University Press, 1992).